

SALATSI LIIVI KOHANIMED

KEELEKONTAKTIDE KAJASTAJANA

KARL PAJUSALU, EBERHARD WINKLER

Sissejuhatuseks

Artiklis käsitleme aastatel 1655–1846 talletatud Salatsi liivi kohanimesid, mis on esitatud meie koostatud Salatsi liivi sõnaraamatus (Winkler, Pajusalu 2009). Nende nimede hulgas on ligi 20 asustusnime, kolm saarenime, neli jõenime ja kümmekond maanime. Käsitletavate kohanime hulgast esineb nii liivi algupäraga kui ka ilmselt eesti, läti ja saksa keelest laenatud nimesid, mis kajastavad Salatsi liivlaste ajaloolisi keele- ja kultuurikontakte. Kuigi Salatsi liivi ainekus ei ole kohanimesid palju, on need ometi tähelepanu vääri lisaallikas liivi ja üldisemalt läänemeresoome lõunarühma keeleajaloo ja asustusloo ning Läti kohanime uurimiseks.

Salatsi liivlased on ainukesed ajaloolise Liivimaa liivlased, kelle keele kohta on andmeid pärast keskaega. Esimesed Salatsi liivi kirjapanekud on säilinud 1655. aastast Rootsi päritolu Thomas Hiärnelt, põhilised Salatsi liivi keeleallikad pärinevad aga XVIII sajandi teisest poolest ja XIX sajandi esimesest poolest (vt Winkler 2009). Ulatuslikema kogu Salatsi liivi keelenäiteid pani kirja Anders Johan Sjögren 1846. aastal. Tema on talletanud Salatsi liivlastelt ka enim kohanimesid, kuid neid leidub teisteski allikates alates Hiärnest. Kõigist erinevatest Salatsi liivi keeleallikatest leitud kokku mõnikümmend kohanime on koos tõenäoliste saksa, läti ja teiste keelte vastetega esitatud Salatsi liivi sõnaraamatus üldises tähestikulises järjekorras sarnaselt muu sõnavaraga (vt Winkler, Pajusalu 2009). Järgnevalt vaatleme neid kohanimesid üksikasjalikumalt, täpsustades kohanime tänapäevaseid vasteid ja võimalusel ka algupära. Püüame näidata, mida saab kohanime põhjal järeldada Salatsi liivlaste keele- ja etnilise ajaloo kohta.

Salatsi liivlased ja nende keel on saanud nime Salatsi jõe (lt *Salaca*, sks *Salis*) ning samanimelise asustuskeskuse ja kihelkonna järgi. Salatsi liivlasi võib pidada Metsepole (e *Metsapoole*) muinasmaakonna liivlaste järglasteks (vt Sutrop, Pajusalu 2009). Peale Salatsi jõe lähikonna elasi Salatsi liivlased, kellelt on keelt ja kohanimesid kirja pandud, Salatsist lõuna pool Uue-Salatsi mõisas ja selle maid läbiva Pühajõe (lt *Svėtupe*) ümbruses ning Liivi lahe rannikul Salatsi ja Uue-Salatsi vahel.

Viimane Salatsi liivlane suri teada olevalt 1868. aastal (Vääri 1959), kuigi oletuslikke teateid on Salatsi liivlaste kohta veel XX sajandi algusest (Rudzite, Karma 1975: 356). Juba XVIII sajandil ahenes Salatsi liivlaste asuala tunduvalt ning XIX sajandi alguskümnenditel lakkas see eksisteerimast omaette etnilise piirkonnana. Kui Sjögren viibis 1846. aastal Salatsi liivlaste juures, elas teada olevalt veel 22 enamasti päris vana liivi keelt oskavat inimest üksikutes taludes. Saulvedis Cimermanis (2003) on arhiivimaterjale kasutades põhjalikult selgitanud nende elutingimusi ja elukohti. Tema and-

Joonis 1. Salatsi liivlaste asuala Sjögreni ajal (1846).

mete põhjal on võimalik kindlaks määrata viimaste Liivimaa liivlaste asustuspiirkond (vt joonist 1).

Ka selles esitatud piirkonnas olid liivlased XIX sajandi keskel juba vähe- mused. Nad elasid üksteisest lahus, eristatuna läti taludest, mis rajati umbes 25 aastat varem toimunud, seni üksikasjadeni selgitamata ümberasustuse tagajärjel. Seda lätistamisprotsessi on Heinrich von Jannau (1828: 154) lühidalt kirjeldanud järgnevalt: „Es sind in dem letzten Decennium die 260 sonst zusammen wohnenden Liven von Neu-Salis meist zu lettischen Wirten gegeben worden, um, der Unverständlichkeit wegen, diese Sprache durch die lettische zu verdrängen” (‘Viimasel kümnendil [enne aastat 1828] anti need 260 muidu koos elanud Uue-Salatsi liivlast enamasti läti peremeeste juurde, et nii see [liivi] keel läti [keele] abil välja tõrjuda, sest oli nõnda arusaamatu’). Nähtavasti tekkis see olukord teoorjuse kaotamise tagajärjel 1817. aastal. Oma nooruses olid need liivlased veel pärisorjad (pärisorjus lõppes Liivimaal 1804. aastal). Enne sedagi ei olnud Salatsi liivlaste asustuspiirkond oluliselt suurem, kuid siiski kompaktsem, ning Sjögreni andmetel (1849: 470) oli tollal mõisateol räägitud liivi keelt „noch ziemlich allgemein” (‘veel üsna üldiselt’). Umbes 150 aastat varem, seega XVII sajandi keskel, oli Thomas Hiärne järgi (Napiersky 1835: 13) liivlaste asustusala Salatsi rannas ja sellest lahus Limbaži ümbruses veel mõnevõrra suurem.

Sellel ajaloolisel taustal saab käsitleda talletatud Salatsi liivi kohanimesid. Vaatluse alla võtame 19 asustusnime, kolm saarenime, neli jõenime ning 14 rahvanime ja viimastega seotult 11 maanime; üks kohanimi (*Pittan*) pole identifitseeritav, üks rahvanimi (*ui* ‘liivi’) ei ole etümoloogiliselt selge. Asustus- ja saarenimed on kirja pannud Hiärne (1665. a), D. H. Jürgenson (1839. a), F. K. H. Kruse (1839. a), Sjögren (1846. a, allikate kohta vt lähemalt Winkler 2009: 10 jj; Sjögren 1861), seejuures kõik jõenimed Hiärnelt ja valdav osa asustusnimedest Sjögrenilt, ülejäänud allikates on esitatud ainult

Joonis 2. Salatsi ümbruse salatsiliivikeelsed kohanimed.

üksikuid nimesid. Rahva- ja maadenimed esinevad samuti neljas erinevas allikas, need on kirja pannud J. C. Burchard (1767. a), keegi tundmatu (1821. a), Jürgenson (1839. a), Sjögren (1846. a) (vt lähemalt Winkler 2009: 10 jj; Sjögren 1861) – neist enamik pärineb jällegi Sjögreni ülestähendustest.

Salatsi ümbruse asustusnimed

Alustame nüüd Salatsi liivlaste kitsama asualaga. Seitse kohanime kuuluvad vahetusse lähiümbrusse (vt joonist 2). Neist nimedest viis on suuremate keskuste nimed (*Ainafch*, *Salats*, *Püög* [moiz], ? *Jaunfemm*, *Omgien*), kaks aga talunimed (*Dzene*, *Käggula*).

Nendest nimedest on ainult *Dzene* [~ *Dfenne*] ja *Jaunfemm* lätipärased. *Dzene* puhul osutab seda juba nime alguskonsonant (vrd lt *dzenis* 'rähn'). Tänapäeva lätikeelsel kujul on vastav talunimi *Dzeņi*, Sjögren esitab selle kui *Dzene karn* 'Dzeņi talu', Jürgenson *Dfenne*. Peale talu on see nimi tähistanud ka randa, mille ligidal talu paiknes (vt Winkler 1999: 183: *Hof and Strand vor Neu-Salis/Svētciems*). Tegemist on taluga, kus räägiti Salatsi liivi keelt veel XIX sajandi keskel ja liivi päritolust on olnud teadlikud ka järeltulevad põlvned (vt Cimermanis 2003: 22 jj).

Nime *Jaunfemm* on üles tähendanud Dietrich Heinrich Jürgenson (vt Winkler 1999: 182–183), kes on ajalukku jäänud Tartu ülikooli esimese eestlasest eesti keele lektorina ja ka ainukese eestlasest Salatsi liivi keele talletajana. Jürgenson esitab selle nime Uue-Salatsi all (tal saksapäraselt *Neu Salis*) talunimed *Käggula* ja *Dfenne* kõrval. Nimi ei ole tänapäeval kindlalt identifitseeritav, kuid selle esiosa vastab läti sõnale *jaun* 'uus' ja teine võib olla mugandus läti sõnast *zeme* 'maa' või *ciems* 'küla'. Jürgenson kirjutab nime ilmselt kuulmise järgi, teada olevalt ta läti keelt ei osanud. Häälikuliselt lähim

Jaunzemi 'Uusmaa' on Lätis levinud asustusnimi, vastav nimi esineb ka Endzelīnsi Uue-Salatsi ümbruskonna kohanimedede loendis (*Jaunzemji*, vt Endzelīns 1981: 116), paraku asukoha kirjelduseta. Teine võimalus on, et sellega on mõeldud Uue-Salatsi küla ennast, vrd saksa *Neu-Salis*, läti *Svētciems* ('Pühaküla'), ning see on kontaminatsioon saksa ja läti nimest. Võib-olla oli see nimi kõnekeelne.

Muid Salatsi ja Uue-Salatsi ümbruskonna Salatsi liivi kohanimesid võib pidada liivipärasteks, kuigi nimede vanem etümoloogiline algupära on ilmselt mitmekesine. Läti alade soome-ugri kohanimed võivad pärineda eri ajajärkudest ja keeltest, ka liivi ja (lõuna)eestigi päritolu kohanimed võivad etümoloogiliselt olla vanad laenuid erinevatest indoeuroopa keelte kihistustest (vrd Balode, Bušs 2007).

Suuremate keskuste nimedest pärineb *Ainaſch* 'Heinaste, lt Ainaži, sks Haynasch' ilmselt liivi keelest (tüvi kas liivi *āina* 'hein, rohi' või *āina(gi)* 'ainus'), kuid vastav Salatsi liivi üleskirjutus (Jürgenson 1839. a) võib olla mõjutatud saksakeelsest nimevariandist. Salatsiliivlastele nime andnud liivi *Salats* 'Salatsi, lt Salaca, sks Salis' on Hiärnel üles märgitud kujul *Salasta*, mis vastab eesti *ste*-liitelisele kohanimetüübile. Sjögreni kirjapanekud *Salats* ja *Salatsel* 'Salatsis' on siiski lähemal Henriku Liivimaa kroonikas kasutatud nimekujule *Saletsa* (vt HLK XVIII, 5 jm). Salatsi nimi on ilmselt balti algupära või kuulub veel vanemasse indoeuroopa laenukihistusse (Karulis 2001: 781–782). Tegemist on tõenäoliselt algse hüdronüümiga, s.t Salatsi jõe nimetusega, ning võib arvata, et see kuulub samasse iidse kihistusse koos teiste Läti suurte jõgede nimedega (vrd allpool *Väina* päritoluga).

Peale Uue-Salatsi kohanimedede *Dſenne* ja *Jaunſemm* on Jürgenson talletanud veel nime *Käggula*. See ainult Jürgensonil esinev nimi on arvatavasti eesti variant liivi talunimest *Ķegule* (vrd lv *ke'g*, Sal *kegg* ~ *kieg* 'kägu'), tänapäeval on see läti keeles kasutusel kujul *Ķeguļi*. Uue-Salatsi mõisa lähedal rannas asub ka *Ķeguļrags* 'Kägula neem'.

Püög [*moiz*] 'Uue-Salatsi (mõis)' on esmapilgul etümoloogiliselt ebaselge ega esine mujal peale Sjögreni 1846. aasta kirjapanekute, vokalismi tõttu ei saa aga tegemist olla lätipärase nimega. Võimalikuks etümoloogiaks on **pühä*, on ju Uue-Salatsi lätikeelne nimetus *Svētciems* 'Pühaküla' ja sealse jõe lätikeelne nimi *Svētupe* 'Pühajõgi'. Kirja on pandud Salatsi liivi sõnad *püö kod* 'pühakoda', *püö päävä* 'pühapäev', nii võiks ka *Püög moiz* olla 'Püha mõis', kui *-g* nime lõpus tähistab katkehäälikut, mis peaks selles *h*-kaolisest Salatsi liivi sõnas häälikuseaduslikult esinema. 'Püha' on kohanimena laialt levinud mitmel pool läänemeresoome keelealal, kõige arvukamalt just hüdronüümides, mistõttu on üsnagi usutav, et läti *Svētupe* ja *Svētciems* on tõlkelaenuid varasematest liivi kohanimedest.

Raske on otsustada nime *Omgien* üle, mida on maininud üksnes XVII sajandil Hiärne; tõenäoliselt on mõjutanud nime ülesmärkimist rootsipärane kirjaviis. Seda nime võiks seostada Uue-Salatsist lõuna pool asuva Ungēni küla ja rannaga (vt Winkler, Pajusalu 2009: 139), kuid see vastavus ei ole kindel.

Joonis 3. Salatsi liivi jõenimed.

Jõenimed

Nagu juba mainitud, pärinevad Salatsi liivi ainestiku jõenimed – *Weina*, *Ayia*, *Ymera*, *Lembse* – Hiärnelt 1665. aastast. Need jõed ei voola Salatsi liivi põhi-aladel, kuid on ilmselt kuulunud Salatsi liivlaste laiemasse suhtluspiirkonda (vt joonist 3).

Weina 'Väina, lt Daugava, sks Düna' nime on üles märkinud ka Sjögren 1846. aastal kujul *vēn*, mis vastab Kuramaa liivlaste nimekujule *vēna*. Arvatavasti on nimi alggermaani päritolu (**dvāin*, SSA 3: 478; alternatiivseid etümoloogiaid vt Balode 1999: 568) ning hiljem liivlaste vahendusel levinud ka teistesse läänemeresoome keeltesse.

Jõenimi *Ayia* 'Aģe, Adia' on Kersti Boiko järgi (1993: 26, vt ka Balode, Bušs 2007: 30) liivikeelne: see on seostatav Salatsi liivi sõnaga *ad'a ~ adja ~ aģ* 'äär, piir, rand' (vrd lv *aigā*, lms **akja*), mis on germaani laen (vt SSA 1: 45). See jõgi on nime tähendust arvestades võinud olla kunagi Metsepole ja Koiva liivlaste asuala piiriks.

Juba Henriku Liivimaa kroonikast tuntud jõenimi *Ymera* 'Ümera' võib olla kas liivi- või (lõuna)eestikeelne. Paul Alvre on Henriku kroonika *Ymera* arvanud liivi kohanimede hulka (Alvre 1985: 34). Henriku kroonikas tähistas see Valmiera lähedal Koiva parempoolset lisajõge, mille praegune lätikeelne nimi on *Jumara*, kuid Hiärnel on *Ymera* Valga lähedalt algav ja Asti järve (lt Burtnieks) voolav Sāde jõgi (lt Seda), mis oli peamiseks idapoolseks veeteeks Salatsi aladele. Seda *Vra*-lõpulist jõenime võiks seostada lõunaeesti arvukate *ora-/ura*-apellatiiviga potamonüümide areaaliga (vrd Faster 2009).

Lembse nimega jõe paiknemine ei ole kindel. Salatsi liivi ala põhjaosast on tuntud Lemmejõgi, kuid Hiärne järgi suubub mainitud jõgi Salatsisse ja nii võiks *Lembse* olla saksa nime *Limschener Bach* (lt *Limšēni*) vaste. Paraku tundub see ojake olevat sedavõrd tähtsusetu, et on küsitav, mida Hiärne

ikkagi selle nimega jõena tegelikult mõtles (sarnast jõenime ei esita ka Endzelīns 1981: 123). Etümoloogiliselt on siinkohas huvipakkuv Marja Kallasmaa (2010: 127) osutus, et *lem(m)*-alguliste hüdronüümidega on kõrvutatavad ka Kihelkonna *lemmik* 'ojake' ja soome *lemi*, *leme* (täheanduses 'heitteinen, sammalikkoinen suo', Nissilä 1975: 38). Siingi võiks seega olla tegemist vana läänemeresoome maastikusõnaga.

Kaugemad liivi asualaga seotud asulanimed

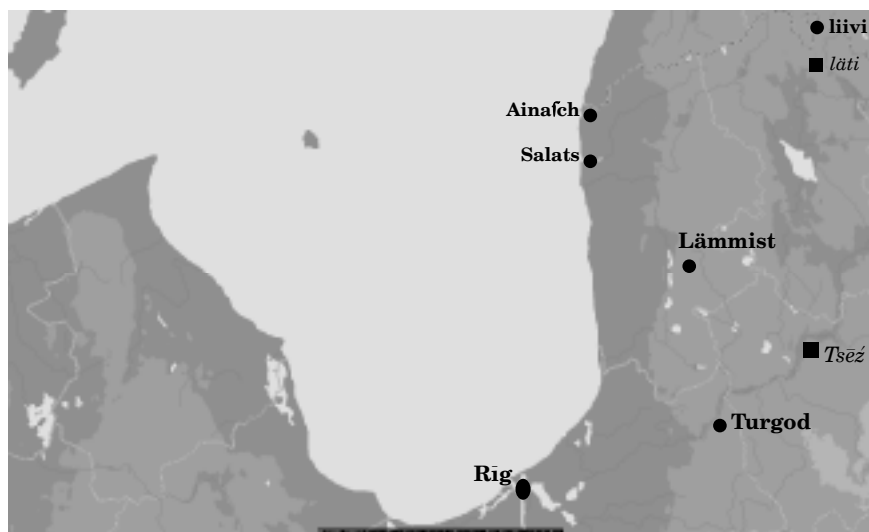
Juba käsitletud kohtade kõrval olid Salatsi liivlastele tuntud veel Liivimaa linnad *Turgod* 'Sigulda, Turaida', *Rīg* (*nīn*) 'Riia', *Lämmist* (*nīn*) 'Lemsalu, It Limbaži' ja *Tšēz* 'Võnnu, It Cēsis' (vt joonist 4).

Hiärne talletatud *Turgod* 'Sigulda, Turaida, sks Segewold' on huvitavaks paralleeliks Koiva liivlaste muistse keskuse Turaida nimetusele. Nii nagu *Turaida* (Henriku kroonika *Thoreyda*, *Toreida*) on nähtavasti ka *Turgod* liitsõnaline nimi. Selle esiosa *Tur* on traditsiooniliselt seostatud jumalanimega *Thor* või muu vana isikunimega, kuid seda on peetud ka läänemeresoome maastikusõna **tura* 'märg, soine koht' vasteks (vt Bušs, Beitiņa 1999: 573). Siiski ei esine vastav sõna ei Salatsi ega Kuramaa liivi ega ka eesti keeles, ka pole leida usaldusväärset kõrvutusainest liivi ega eesti kohanimedest. Pigem võiks siin tuua kõrvutuse sõnaga *turu*, mis saarte murdes tähendab ka 'lagendik, plats' (vrd Kallasmaa 2010: 257), kuid sellelegi puuduvad head liivi vasted. Järelois *-god* võiks lähtuda (Liivimaa) liivi sõnast *kod*, millele vastab lms **kota*, ee *koda*, lv *kuodā*. Salatsiliivi keeles on *kod* tähendanud nii maja kui ka laiemalt taluperet (vt Winkler, Pajusalu 2009: 83–84). Kui jääda seni kõige veenvamalt tunduva seletuse juurde, et *Tur* on teonimi või antroponüüm, võiks *Turgod* eesti keeles tähendada 'Turi koda' või 'Turi pere'.

Riia oli tuntud Liivimaa poliitilise ja kirikliku keskusena, nii ei ole imes-tamisväärne, et see linn oli tähtis Salatsi liivlastele. Riia nime kohta on esitatud mitu etümoloogiat, tõenäolisemaks võib pidada liivi algupära, sest linna asutasid aastal 1201 sakslased liivi alale (vt Caune 1998: 11 jj). Salatsi liivlaste Riia nimetus *Rīg* (*nīn*) 'Riia (linn)' on Kuramaa liivi *Rīgō* lõpukaoline vaste, samast pika esisilbi vokaaliga alusvormist *Riiga* lähtuvad samuti eesti, läti ja soome nimekujud.

Salatsi liivlaste asustuspiirkonnale lähim linn oli Lemsalu (It Limbaži, sks Lemsal), kus Hiärne ajal, nagu eespool osutatud, pidi veel elama liivlasi, ja mille kohta Salatsi liivlased kasutasid Hiärne andmeil nime *Lämmist nīn*. Selles ilmneb tõenäoliselt jälle eelkäsitletud *lem(m)*-tüvi (Salatsi liivi keeles sporaadiliselt *m*-i ees *e > ä*) ning kõige liivilikuma ži-liitelise nimetüübi asemel *st(V)*-lõpuline vorm, nagu ka Hiärne esitatud nimevormis *Salasta* 'Salatsi'. Igal juhul näib nimi olevat liivi algupära. Seevastu oli *Tšēz* 'Võnnu, It Cēsis, sks Wenden' kaugemal ega ole välistatud, et seda Sjögreni esitatud selgelt lätipärast nime on kasutatud üksnes mingis situatsioonis *ad hoc* laenuna läti keelest.

Läti linnadest esineb Salatsi liivi ainestikus veel *Jelgau* 'Jelgava, sks Mitau'. See linn, mis kuulus ajalooliselt Kuramaa alla, võis saksa ristirüütlite ekspansiooni algusajal olla liivi asustusala osa; võimalikule liivi etümoloogiale viitab (Kuramaa) liivi keeles linna tähistav sõna *jālgab*, mida siiski Salatsi liivi keelest kirja pandud ei ole. Salatsi liivi linnanimi *Jelgau* on oma häälikuliselt kujult kahtlemata lätipärane.

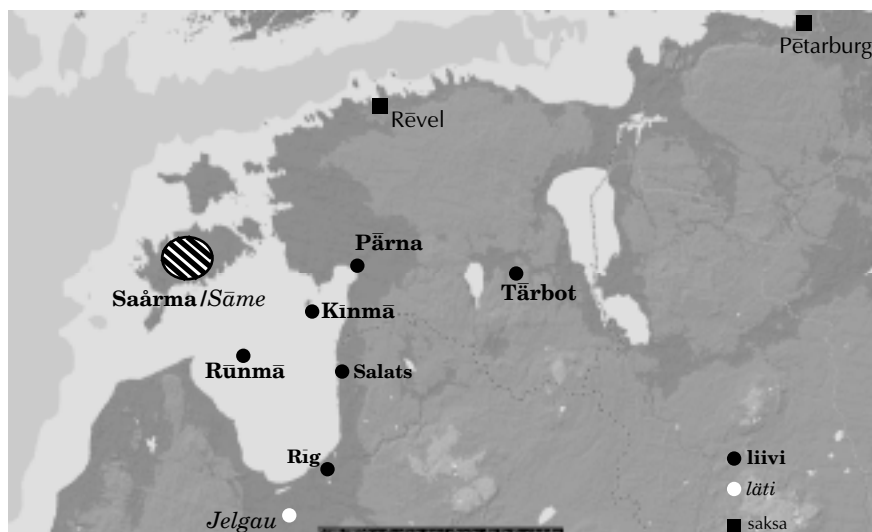
Joonis 4. Liivimaa linnade salatsiliivikeelsed nimed.

Eesti kohanimed Salatsi liivi allikates

Salatsiliivi andmestikus esineb ka Eesti kohanimesid (vt joonist 5). Eriti tähelepanuväärsed on saarenimed *Kīnmā* 'Kihnu', *Rūnmā* 'Ruhnu' ja *Sārma* ~ *Saārma* ~ *Saārlima* 'Saaremaa', mis on kõik liivipärase kujuga. Vähemalt varasematel aegadel on liivlased teada olevalt elatunud kalapüügist, nii et on loomulik, et mõlemad saared nende asuala lähikonnas, Ruhnu ja Kihnu, olid neile tuntud. Nende nimed on omapärased, mida näitab esisilbi pikk vokaal ja järelsis -*mā* 'maa' (vrd Kuramaa liivi *Kīnōmō*). See osutab, et need tegelikult väikesed saared olid Salatsi liivlaste jaoks tähtsad. Saaremaa kohta on kasutatud mitutki nime, mis Sjögren talletas, seega olid need erinevad nimetused XIX sajandi esimesel poolel Salatsi liivlastel samaaegselt kasutusel. Nimelt kõigepealt omapärased *Sārma* ~ *Saārma* ~ *Saārlima* järjekindlalt lühikese vokaaliga teises silbis ja nende kõrval lätipärane *Sāme mā*, vrd lt *Sāmsala*.

Eesti kohanimedest esinevad veel kolme suurema linna nimed, nimelt *Rēvel* 'Tallinn', *Pārna* (*nīn*) 'Pärnu' ja *Tārbot* 'Tartu'. Tallinna nimi vastab muinaseesti maakonna Rävāla (Henriku kroonikas *Revele* juba nii maakonna kui ka kindluse/linna nimetusena), Salatsi liivi keelde on nimetus jõudnud aga ilmselt kohaliku saksa keele vahendusel.

Eesvokaalne Tartu nimi *Tārbot* järgib ilmselt ajaloolist lätikeelset kuju *Tērbata*, millele omakorda vastab vanavene *Derpt* (Vasmer 1976: 344 esitab sellele keskalamaksa lähtevormi). Ka Pärnu linna nimetust *Pārna nīn* võib käsitleda lühenenud vormina läti nimekujust *Pērnavā*, kuid ajalooliselt võiks laenusuunda pidada vastupidisekski, sest Pärnu asub Liivimaa liivlaste ajaloolise asuala vahetus naabruses ning nimi langeb kokku liivi sõnaga *pārna(a)* 'pärn'. On ju Salatsi alad kunagi kuulunud ajuti ka Pärnu kreisi koosseisu

Joonis 5. Muud salatsiliivikeelsed kohanimed.

(1630–1693) ning sellele, et Salatsi liivlastele oli Pärnu tuntud ja lähedane linn, viitab samuti Pärnu nimetusele sõna *nin* 'linn' lisamine, nagu seda on tehtud veel Riia ja Lemsalu puhul, võrdle *Rig nin*, *Lämmist nin* ja *Pärna nin*.

Peale Eesti linnade nimede esineb kohanimedega hulgas ka tollase Tsaari-Venemaa pealinna nimi *Pētarburg* 'Peterburi'. Vaevalt küll, et Peterburiga sai Salatsi liivlastel olla vahetuid kokkupuuteid, nii ei ole imestada, et läbi pais- tab saksakeelne nimi, kuigi isikunimeline esiosis on mugandatud liivipärasele kujule *Pētar*.

Rahvaste nimetused ja neist tuletatud maanimetused

Vaatleme lühidalt veel salatsiliivikeelseid rahvaste nimesid ja nendega seotud maanimetusi. Kokku esineb Salatsi liivi allikates 14 rahva nime. Neist pool on pärit läti keelest: *kriev* 'venelane' ja *Krievmä* 'Venemaa', *leišid* 'leedukad' ja *Leišmä* 'Leedu', *svieder* 'rootslane' ja *Sviedmä* 'Rootsi', rahvanimega seotud *prūš (mä)* 'Preisi(maa)' ja *Prūs māl* 'Preisimaal', *Sprantše* ja *Sprantsemā* 'Prantsusmaa', lisaks rahvanimi *tsigañ* 'mustlane'. Nähtavasti on lätipärane ka liivlaste enesenimetus *Līb ~ lībe* 'liivlane' ja *Līb mā* 'Liivimaa' (vt allpool). Balti hõimu kuršide etnonüümiga seostuv Kuramaa nimetus on Salatsi liivlastel olnud *Kurmā* või *Kürmä*, mis võib olla läti või saksa laen, Kuramaa liivlastel on sarnaselt eestlastega siin 2. silbis *-a*, vrd Kuramaa liivi *Kurāmō*.

Liivi või vanemat läänemeresoome algupära on aga lätlaste nimetus *lät-tali* 'lätlane' ja *Lättmä* 'Läti' ning ka kolmanda kohapealse rahva nimetus *sak-sa* 'sakslane' ja vastav maanimetus *Saksamā* 'Saksamaa'. Ilmselt saksa keele vahendusel on tulnud kaugemate rahvaste nimetusi, mis on aga liivi häälikusüsteemiga kohandatud: *Pinn* 'soomlane' ja *Pinne mā* 'Soome' (vrd Salatsi liivi *pinn* 'peni, koer'), *puol* 'poolakas' ja *türk* 'türklane'. Huvipakkuv, kuid

kindla etümoloogiata on sõna *ui* 'liivi' ühendis *ui keel* 'liivi keel', see üleskirjutus pärineb ainult Jürgensonilt (1839. a). Salatsi liivlaste päritolu seisukohast vägagi tähelepanuväärsed on ka eestlaste nimetused, mis on fikseeritud kahel kujul: *sārli* ~ *saārli* nii saarlase kui ka eestlase tähenduses ning teiseks *üli mā* 'Eesti' ja *üli mā mies* 'eestlane' (vt allpool).

Naaberrahvaste ja -maade nimesid vaadeldes torkab silma, et kui Läti ja Saksamaa nimetused esinevad ootuspärasel läänemeresoome kujul, siis Rootsi, mis on Kuramaa liivi keeles tuntud kui *Ruotšmō*, on Salatsi liivlastelt talutatud ainult läti laenuna *Sviedmā*. Seegi võib olla märk viimaste Liivimaa liivlaste suhtlusringi ahenemisest. Võib-olla Ruhnu rootslasi, kellega kindlasti kala- ja hülgepüügil kokku puututi, kutsuti Ruhnu saarele viitava omapärase nimetusega (vrd *Rūnmā*), kuid selle kohta puuduvad kindlamad andmed.

Venelase ja Venemaa tähistamine läänemeresoomelise *vene(te)*-tüve asemel lätipärase *kriev*-tüvega, mis lähtub kriivitsite hõimunimest, tundub samuti viitavat sarnasele hilisele asendusele, kuid *venete*-tüve ja Venemaale häälikuliselt vastavat nimetust pole teada ka Kuramaa liivi keelest, sealgi on Venemaa nimetuseks *Krievmō*. Siin võib mõlemal pool põhjus olla vana nime unustamises, samal ajal jääb ikkagi teiseks võimaluseks arvata, et liivlased olid siis juba eraldunud teistest läänemeresoomlastest, kui need puutusid kokku muistse slaavi *vene(te)*-laste hõimuga.

Liivlaste enesenimetusega, s.t etnonüümiga *liivi* ja sellest lähtuva maanimega *Liivimaa*, on tegelnud põhjalikult Mauno Koski (2001). Tema andmetel esineb Liivimaa nimi esmakordselt usutavalt kujul *Livland* XI sajandi alguse rootsi riimtekstides. XI sajandi lõpu vanades vene kroonikates tähistab nii maad kui rahvast vorm *Лубъ*. Koski järgi on ladinakeelne *Livonia* kasutusel olnud kindlasti juba aastal 1208 ning sama vana on ka etnonüüm *livi* 'liivlased' (Koski 2001: 535 jj). Järelikult on väga vanad nii nime frikatiiviga *v*-lised (ja/või *f*-ilised) kui ka klusiiliga *b*-lised kujud. Ka läti keeles esineb tüvi mõlemal kujul, näiteks *v*-ga sõnas *livu* ja *b*-ga sõnas *libietis* 'liivlane'. *b*-lised nimekujud piirduvadki slaavi ja balti keeltega, läänemeresoome keeltes pole need mujal peale Salatsi liivi keele levinud. Kuramaa liivlased ei ole varem ilmselt üldse seda etnonüümi tundnud, vaid on kasutanud enesenimetust *rāndali* 'randlane'; nimetus *livli* 'liivlane' on võetud kasutusele hiliselt eesti või saksa keele eeskujul. *Liivlane* ei esine etnonüümina peaaegu üldse ka eesti rahvalauludes, teada on ainult üks mainimine Kihnust (Peege 1997: 41). Nii võib pidada tõenäoiseks, et *b*-lised *lib*-tüvega rahva- ja maanimi on Salatsi liivi keeles suhteliselt hilised, kuid siiski mitte väga hilised läti laenud, mida näitab tüve mitmekülgne kasutamine. Kui suur ala täpsemalt *Lib mā* 'Liivimaa' Salatsi liivlaste jaoks oli, ülestähendustest ei selgu. Samuti on tänaseni lahtine *liiv*-, *liib*-tüve algne tähendus.

Teine liivlastele viitav sõna – *ui keel* 'liivi keel' – tundub olevat erandlik, sest selle on registreerinud ainult ühel korral Jürgenson 1839. aastal, Sjögreni ainekust seda ei leidu. Sõna *ui* ei ole Salatsi liivi keelest teistes tähendustes kirja pandud. Eesti naabermurretes tähendab *hui* ~ *ui* puust võrgunõela, millega kooti võrke, ja (*h*)*ui keel* on võrgunõela sees olev osa, mille ümber niit keriti. Kuramaa liivi keeles esineb sõna kujul *voi* (vt ALFE 3: 220–222). Tegemist võib niisiis olla piltliku väljendiga. Mõeldav on ka lähtuda soome-permi sõna *hui* vanematest tähendustest ning panna näiteks tähele võrdlusvõimalusi kiilu tähistanud sõnadega **vakja* ja **suute*, mida on seos-

tatud hilisemate läänemeresoome etnonüümidega (vrd Grünthal 1997: 136–138). Kõrvale ei saa jätta ka võimalust, et kasutatud on lihtsalt pejoratiivset vene laensõna (*hui*), kohandatuna Salatsi liivi keelega, mis ju sõnalgulist *h-d* ei tunne. Sellist nimetuse pejoratiivset lähet võiks pidada lausa kõige tõenäolisemaks.

Ehk põnevamaid liivi etnonüümide ja maanimetustega seotud küsimusi on, miks ka Salatsi liivlased kutsusid eestlasi saarlasteks – *sārli* ~ *saārli* – ja Eestit saarlaste maaks: *Saārlimā*. Kuramaa liivi keeles ei ole sõna *saar* tavaline, küll aga *sārli* eestlase ja saarlase tähenduses. Sama etnonüümi kasutanud Salatsi liivlaste keeles oli tavaline ka sõna *sār* ~ *saor* 'saar'. Nime-tust 'saarlane' ei pea liivlased olema järelikult laenanud, see võib olla neil genuinne. Kuramaa liivlaste puhul on loomulik, et nad nimetasid eestlasi saarlasteks, sest nende lähedal teisi eestlasi ei elanudki, Salatsi liivlaste vahetud naabrid olid aga Häädemeeste, Saarde ja Mulgimaa eestlased, kelle-ga tihedat kokkupuutumist näitavad ka mitmesugused ühiskeelendid (vt Pajusalu 2009; Pajusalu, Krikmann, Winkler 2009). Samas tõsiasi, et Salatsi liivlased on tõepoolest nimetanud Eestit saarlaste maaks, kinnitab Sjögreni üleskirjutatud väljend *Sārlis eža* 'estländische Grenze', s.t Eesti piir. Just seetõttu, et Salatsi liivlased on eestlasi nimetanud saarlasteks ja Eestit saarlaste maaks, on arvatud, et nad on Kuramaalt kunagi rännanud Liivimaale (vt Ariste 1954), Salatsi liivi keele analüüs ei toeta seda teooriat aga kuidagi. Keeleandmed näitavad Salatsi liivi keele tihedat seost laiemalt Lõuna-Eestiga, eriti Leivu keelesaarega (Pajusalu, Krikmann, Winkler 2009).

Saarlasi eristab teistest eestlastest juba Henrik oma Liivimaa kroonikas XIII sajandil, kirjeldades näiteks saarlaste (*Osilienses*) sõjaretki Metsepole aladele (vt nt HLK XXI, 7). Tegemist on ilmselt vana hõimueristusega. Läti vanemas keelepruugis on tavaline lõuna- ja põhjaeestlaste eristamine, kusjuures viimaste kohta on kasutatud nimetust *sāmi*, mis kitsamalt tähistab aga saarlast: läti rahvalauludes on *Sāmu zeme* tähendanud üldiselt Eestit, *Sāmsala* on aga ikka Saaremaa (Karulis 2001: 786). Nii võib saarlasi ja põhjaeestlasi tähistav sama etnonüüm liivi keeles lähtuda hoopiski läti traditsioonist, kuigi on võimalik kindlasti vastupidinegi mõjusuund.

Salatsi liivlaste vahetus naabruses paiknesid kaks Eesti kihelkonda, mis moodustavad keeleliselt põhjaeesti läänemurde lõunarühma: Häädemeeste ja Saarde. Häädemeeste on kihelkonnana üsna uus, varem on see kuulunud Saarde kihelkonna alla (vt Vunk 2010: 54 jj). Saarde kihelkonna nime päritolu on seostatud soosaartega või Jäärja mõisa vana nimega (*Sarahof*), väidetavalt jagunes muistne Halliste-Karksi ala keskaja lõpul kolme piirkonda: Alistekunda, Paistekunda ja Saarkunda (Pärnumaa 1930: 186). Neist viimasega puutusid Salatsi liivi alad vahetult kokku. Otsides vastust küsimusele, miks Salatsi liivlased nimetasid eestlasi saarlasteks, tuleks seega edaspidi pöörata enam tähelepanu ka Saarde ala eestlaste ja liivlaste omavahelistele kontaktidele. Keeleliselt on eesti läänemurde lõunarühmas märgata ilmseid liivipärasusi (vt Sutrop, Pajusalu 2009: 259–265), mis lubavad oletada kogu piirkonna keerukat asustusajalugu.

Teine Eestit tähistav sõna on *üli mā* 'ülimaa', mida Paul Ariste (1954) on tõlgendanud üle mere asetseva maana ning mis jällegi on loomulikum nimetus Kuramaal, kui mõelda geograafilisele asukohale. Sjögreni käsikirja vaadeldes tundubki, et vastavad väljendid on lisatud Kuramaal, sest need on käsi-

kirjas kirjutatud täiendavate märkustena äärtele (Manuscripti Sjoegreni, Livica, lk 334ob; vt Winkler, Pajusalu 2009: 20–21). Lisaks väljendile *üli mā* esineb seal eestlast märkiv *üli mā mies*, Sjögren on kasutanud mujal ka ühendit *ylimäkiel* 'eesti keel'. Peale üle mere asetseva maa võiks *üli mā* tähendada veel põhja pool asetsevat maad või kõrgemal, seega merest eemal asetsevat sisemaad. Käsikirja lähem vaatlus aga veenab, et Salatsi liivlased ei kasutanudki seda nimetust Eesti kohta.

Kokkuvõtteks

Neil aegadel, kui Salatsi liivlastelt pandi kirja kohanimesid, elasid nad juba väikse rahvakilluna mitmekeelses ümbruses, peale emakeele pidid nad paratamatult kokku puutama läti keelega, mõisate kaudu tuli laene saksa keelest. Naabruses elanud eestlaste kui lähedase sugulaskeele kõnelejatega suhtlemine tegi keelesirde eeldatavasti eriti hõlpsaks. Kas Salatsi liivlastel oli läbikäimist Kuramaa liivlastega, pole kindel, aga keeleandmed mõnel juhul pigem kallutavad seda arvama. Teiselt poolt ei ole suurel osal Salatsi liivi kohanimedest üldse või täpseid vasteid Kuramaa liivi keeles. Rohke liivipärase nimistu säilimine võib olla põhjendatav ka liivlaste tunduvalt tugevama positsiooniga varasemas Liivimaa ajaloo ja see on jätnud oma jälje läti kohanimistussegi.

Salatsi liivlaste vahetu asuala, aga laiema ltki Liivimaa kohanimede valdav liivipärasus näitab tõenäoliselt nende kasutamise järjepidevust. Sama kehtib ka jöenimede ja lähemate eesti asustus- ja saarenimede kohta. Kuigi kohanimede aluseks olevad sõnad võivad etümoloogiliselt olla mõnigi kord germaani, balti või muud iidsed laened, on need pärandunud Salatsi liivi keelde suure tõenäosusega muinasliivi keelest. Nõnda võiks muinasliivi keelest pärit olla näiteks *Weina* ~ *Vēn* 'Väina', *Ayia* 'Aige', *Turgod* 'Sigulda, Turaida' jmt. Mõnel juhul võib pigem läti kohanimesid pidada tõlkelaenuks liivi keelest kui vastupidi, nagu osutas kohanime *Püög* 'Püha' analüüs.

Lätikeelsed on algselt küll vaid üksikud Salatsi lähiümbruse kohanimedest (*Dzene*, *Jaunfemm*), kuid samal ajal on seda suur osa kaugemate kohtade ja eriti maade nimetusi. Neist läti keelest kohandatud nimedest on omakorda mitmed tagasiviidavad (alam)saksa lähtekujule. See on ootuspärane, arvestades Salatsi liivi talupoegade kunagisi piiratud liikumis- ja suhtlemisvõimalusi. Sajanditepikkune kooselu lätlastega on jätnud jälje erinevate naaberrahvaste, sealhulgas eestlaste, ja nende maade liivi nimetustele. Nii võiks etnonüümidega seotud kohanimede puhul arvata enim läti keelepruugi mõju, seda ka tõlkelaenude kaudu. Kuid ometi sarnaselt muude keeleliste erijoonetega kinnitab ka Salatsi liivi kohanimede vaatlus, et Salatsi ja Uue-Salatsi liivi talupojad, kellelt keeleandmeid talletati, olid Liivimaa põliste liivlaste järeltulijad.

Kirjandus

- ALFE = Atlas Linguarum Fennicarum. 1–3. Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. ALFE 1–3. Päätoimittaja Tuomo Tuomi. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 800, 1295. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118, 159.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, 2004–2010.
- Alvre, Paul 1985. Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas (III). Kohanimed. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 32–36; nr 2, lk 96–105.
- Ariste 1954 = Пауль А р и с т э, К вопросу о развитии ливского языка. – Труды Института языкознания IV. Москва: Академия наук СССР, lk 254–307.
- Balode, Laimute 1999. Hüdronüümid XVI–XVII sajandi Läti kaartidel. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 568–571.
- Balode, Laimute, Bušs, Ojārs 2007. On Latvian Toponyms of Finno-Ugrian Origin. – Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. Toim R. Pitkänen, J. Saarikivi. (Onomastica Uralica.) Debrecen–Helsinki, lk 27–43.
- Boiko, Kersti 1993. Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apelaīvi un to relikti Latvijas vietvārdos. Rīga. Latvijas Zinātņu Akadēmija, Latviešu Valodas Institūts. (Käsikiri.)
- Bušs, Ojārs, Beitiņa, Ligita 1999. *Turaida* ja teised muistsed Turaida piirkonna kohanimed. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 572–574.
- Cauņe, Andris 1998. Rīgas lībieši un viņu īpašumzīmes. Jumava: Latvijas Kultūras Fonds.
- Cimermanis, Saulvedis 2003. The Livs of Svētciems Pagasts in the Late 18th and 19th Century. – Pro Ethnologia 15, lk 11–27.
- Endzelīns, Janis 1981. Latvijas vietu vārdi (1922). (Darbu izlase IV. 1. daļa.) Rīga: Zinātne.
- Faster, Mariko 2009. Obscure Place Name Elements *ura* and *ora* in South Estonian. – Linguistica Uralica, kd XLVI, nr 4, lk 299–306.
- Grūnthal, Riho 1997. Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. (Castrenianumin toimitteita 51.) Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrialainen Seura.
- HLK = Henriku Liivimaa Kroonika. Heinrichi Chronicon Livoniae. Tlk R. Kleis, komm ja toim E. Tarvel. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.
- Jannau, Heinrich von 1828. Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten und die Mittel zu einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen. Eine historisch, philologisch-critische Untersuchung, nebst kurzer Zusammenstellung, Vergleichung und Würdigung der Finnischen, Livischen, Reval-Ehstnischen und Dorpat-Ehstnischen Sprache durch Dr. Heinrich von Jannau, Prediger der Gemeinde zu Lais. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache 19, lk 153–191.
- Kallasmaa, Marja 2010. Hiiumaa kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Karulis, Konstantīns 2001. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga: Avots.
- Koski, Mauno 2001. Liivinmaan nimi. – Virittäjä, nr 4, lk 530–560.
- Napiersky 1835 = Thomæ Hiärn's Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. Nach der Originalhandschrift herausgegeben und im Drucke besorgt von Dr. C. E. Napiersky. Riga–Dorpat–Leipzig.

- Nissilä, Viljo 1975. Suomen Karjalan nimistö. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Pajusalu, Karl 2009. Concerning Salaca Livonian as a Southern Finnic Dialect. – Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Rīga: Zinātne, lk 42–48.
- Pajusalu, Karl, Krikman, Arvo, Winkler, Eberhard 2009. Lexical Relations Between Salaca Livonian and Estonian Dialects. – *Linguistica Uralica*, kd XLV, nr 4, lk 283–298.
- Peege, Juhan 1997. Kuld on jäänud jälgedesse. Regivärsi keelest ja poetikast. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Pärnumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoim A. Tamme kann. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1930.
- Rudzīte, Marta, Karma, Tõnu 1975. Millal oli Liivimaal veel kuulda liivi keelt? – *Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum I*. Tallinn: Valgus, lk 354–356.
- Sjögren, Johann Andreas 1849. Bericht über eine im Auftrag der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen. – *Denkschriften der russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg*. Erster Band. Weimar, lk 453–605.
- Sjögren, Johann Andreas 1861. Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II, Teil 1: Livische Grammatik nebst Sprachproben; Teil 2: Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen (toim). (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992–2000.
- Sutrop, Urmas, Pajusalu, Karl 2009. Medieval Livonian County Metsepole and the Historical and Linguistic Border between Livonians and Estonians. – *Linguistica Uralica*, kd XLV, nr 4, lk 253–268.
- Vasmer, Max 1976. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Vunk, Aldur 2010. Saarde piirkond. – Pärnumaa. Loodus, aeg, inimene. 2. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 54–56.
- Väri, Eduard 1959. Liivi keele uurimise ajaloost. – *Emakeele Seltsi aastaraamat V*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 190–225.
- Winkler, Eberhard 1999. Ältere livische Sprachmaterialien. (Veröffentlichungen des finnisch-ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 22.) München.
- Winkler, Eberhard 2009. Einleitung. – E. Winkler, K. Pajusalu, Salis-livisches Wörterbuch. (*Linguistica Uralica*. Supplementary Series. Vol. 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 9–30.
- Winkler, Eberhard, Pajusalu, Karl 2009. Salis-livisches Wörterbuch. (*Linguistica Uralica*. Supplementary Series. Vol. 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Salaca Livonian Place Names as Indicators of Language Contacts

Keywords: Finnic languages, Livonian, place names, language history

The article discusses the place names found in the Salaca Livonian materials recorded in the 17th–19th centuries. The material analysed contains 22 settlement names, including 3 island names, 4 river names, and 14 ethnonyms and some country names derived from the latter. Some of the place names are of Livonian origin, while some others have obviously been borrowed from Estonian, Latvian or German, thus being indicative of the historical language and cultural contacts of Salaca Livonians. Although the names are hardly abundant in number, they provide a welcome addition to the source materials used by the researchers of the language and settlement history of Livonia and southern Finnic areas, as well as of Latvian place names.

Karl Pajusalu (b. 1963), PhD, Department of Estonian, University of Tartu, professor, karl.pajusalu@ut.ee

Eberhard Winkler (b. 1955), Dr. phil., Finnisch-Ugrisches Seminar, Georg-August-Universität Göttingen, professor, ewinkle@gwdg.de